Նար-Դոս

Մահը

16

18

Նոր տարու առաջին օրը Մինասյանը պատրաստվեց այցելություն տալու քաղաքում ունեցած իր բարեկամներին: Ամենից առաջ գնաց Շահյանի մոտ: Առավոտյան ժամը 11-ի մոտերքն էր: Նրան ընդունեց Շահյանի մայրը: Ամուսնու մահից հետո Թամարը բոլորովին պառավել էր, թեև տարիքով համեմատաբար ջահել կին էր: Խորշոմներով ծածկված նրա բարի, փափուկ դեմքն այս անգամ ավելի, քան երբեք, կրում էր մշտական թախիծի կնիքը: Մինասյանին որ տեսավ, չափազանց ուրախացավ, հետո սկսեց լաց լինել և գանգատվել իր վիճակից. ասաց, որ իր որդու դրությունը մեծ անհանգստություն է պատճառում իրեն. Լևոնը բոլորովին փոխվել է, ոչ ուտում է, ոչ խմում, ոչ խոսում, սենյակից ամենևին դուրս չի գալիս, սարսափելի բարկանում է, երբ մեկն անհանգստացնում է իրեն, իսկ բժիշկ անունը լսել անգամ չի կամենում: Վերջը խեղճ պառավը թախանձագին աղաչեց Մինասյանին, որ իր ազդեցությունը գործ դնի Լևոնի վրա, իմանա նրա ցավը, որպեսզի կարելի լինի մի ճար անել:

Չնայելով որ Մինասյանը նախապատրաստված էր, թե ինչ դրության մեջ պիտի գտներ Շահյանին, այնուամենայնիվ, երբ մտավ նրա սենյակը, ակամա կանգ առավ դռների մոտ ապշած:

Շահյանը նստած էր բազկաթոռի վրա, գլուխը ետ էր ձգել բազկաթոռի թիկունքին և ոտները դրել էր առջևը գտնված մի աթոռի վրա, այնպես որ գլուխն

ու ոտների ծայրերը գրեթե հավասար բարձրության վրա էին գտնվում: Հագած էր իր տնային սովորական խալաթը, որ առջևից բոլորովին բաց էր և որի փեշերը փռվել էին հատակի վրա, արծվի կոտրատված թևերի պես: Խալաթի տակ, բացի շապիկից և վարտիքից, ուրիշ բան չուներ հագած: Ոտները մերկ էին և նրանց ծայրերից կախված էին փափուկ մաշիկները: Մազերը խիստ երկար էին և չէին սանրված, աչքերը, որոնց վրա չէր կրում սովորական ակնոցը, ուռած, կարմրած և պատած էին կես-կապտավուն, կես-սևագույն շրջանակներով, դեմքը գաջի գույն էր ստացել և խիստ լղարել: Թվում էր, թե նոր էր վեր կացել անկողնից խիստ անհանգիստ քնից հետո և դեռ ժամանակ չի ունեցել ոչ լվացվելու, ոչ հագնվելու:

Մինասյանը կարծում էր, թե իր առաջ տեսնում է ոչ թե Շահյանին, այլ նրա ուրվականը, և երկար ժամանակ կանգնած էր դռների մոտ լուռ ու ապշած այն տարօրինակ փոփոխությունից, որ տեսնում էր ընկերոջ մոտ:

Շահյանը ոտները կամաց ցած դրեց աթոռից, այնքան զգուշորեն, որ ծայրերից կախված մաշիկները մնան ոտներին, հետո նստեց ուղիղ և նայեց Մինասյանին լուռ ու երկարատև, կարծես չկարողանալով իսկույն ճանաչել նրան: Այնուհետև, երբ Մինասյանը մոտեցավ նրան, նա վեր կացավ դանդաղորեն և մեքենայաբար սկսեց կապել խալաթի ծոպերը:

Լևոն, այդ դու ե՞ս, հարցրեց Մինասյանը, այս անգամ ավելի ապշած նրա տարօրինակ համառ հայացքից, քան թե նրա ընդհանուր արտաքինից:

Շահյանը չպատասխանեց: Նայում էր Մինասյանի աչքերին և շարունակում էր մեքենայաբար կապել խալաթի ծոպերը:

Ի՞նչ ես այդպես նայում, չե՞ս ճանաչում, բացականչեց Մինասյանը:

Ինչպես չէ, կամաց արտասանեց Շահյանը, սակայն դեռևս շարունակելով նայել նրան իր տարօրինակ համառ հայացքով:

Դե, որ ճանաչում ես, ինչո՞ւ ես ինձ այդպես խոր նայում:

Որովհետև... չէի սպասում, պատասխանեց Շահյանը և նստեց բազկաթոռի վրա ծանր ու դանդաղորեն, երկար ժամանակ ոտի վրա մնալու անկարող հիվանդի նման: Ձայնն էլ հնչում էր թույլ ու խուլ, ինչպես հիվանդներինը: Նստիր, ինչո՞ւ չես նստում, ավելացրեց նա, իր առջև դրված աթոռը ցույց տալով:

Մինասյանը նստեց:

Լևոն, այդ ի՞նչ է դրությունդ: Շատ ծանր հիվանդի տպավորություն ես գործում: Ի՞նչ է հիվանդությունդ:

Չգիաեմ:

Ցավ չե՞ս զգում: Չե՞ս հազում:

Ամենևին: Միայն ընդհանուր թուլություն եմ զգում: Հետո, գլուխս ծանր է շարունակ և սիրտս կանոնավոր չի խփում:

Եվ չես բժշկվում:

Ոչ:

Ինչո՞ւ:

Որովհետև չեմ ուզում:

Որովհետև հիմար ես, չնեղանաս, խնդրեմ, վրա բերեց Մինասյանը մտերմական կշտամբանքով: Ջոռով ես ուզում մեռնել, ինչ է:

Շահյանը չպատասխանեց: Նստած էր փալասի պես թույլ, գլուխը կրծքին կախած:

Նո՞ր ես վեր կացել, շարունակեց Մինասյանն իր հարցուփորձը:

Ոչ:

Հապա ինչո՞ւ մինչև այժմ հագնված չես:

Ինչի՞ համար հագնվեմ:

Ինչպե՞ս թե ինչի համար: Հապա ամբողջ օրն այդպե՞ս ես մնում, խալաթով և առանց երեսդ լվանալու:

Ամբողջ օրը և ամեն օր:

Բայց այսօր մարդ կարող է գալ մոտդ:

Ի՞նչ մարդ: Ինչի՞ համար:

Նոր տարին շնորհավորելու համար:

Ի՞նչ նոր տարի:

Այ, տնաշեն, բաս այսօր հունվարի մեկը չէ՞:

Հունվարի մեկը՞... Չգիտեմ, շատ կարելի է:

Մինասյանի զարմանքն իր գագաթնակետին հասավ: Աթոռը մոտ քաշեց և, նայելով Շահյանի հանգած աչքերին, առավ նրա ձեռքը:

Լսիր, Լևոն, դու քեզ ապուշ ես ձևացնո՞ւմ, թե իսկապես ոչինչ չես հասկանում: Ինչպե՞ս թե չգիտես, որ այսօր Նոր տարի է:

Ես չեմ հետաքրքրվում այդպիսի բաներով, ասաց Շահյանը, ձեռքը խլելով նրա ձեռքի միջից, և նստած տեղը ետ գլորեց իր բազկաթոռը: Ըստ երևույթին սկսել էր գրգռվել Մինասյանի հարցուփորձից:

Դու կորա՛ծ ես, Լևոն, բացականչեց Մինասյանը: Միթե Շոպենհաուերն է քեզ այդպես վայրենացրել, եթե ավելին չասեմ: Բայց քեզ այդպես չի կարելի թողնել. քեզ անպատճառ հարկավոր է բժշկել և հիմնավորապես բժշկել: Ես քեզ շատ բարի էի կարծում, մինչդեռ ամենաանխիղճներից մեկն ես եղել: Գիտե՞ս մայրդ այս րոպեիս ինչպես էր գանգատվում քեզնից: Մեղք չէ՞ այն խեղճ պառավը: Կարելի՞ է միթե մորն այդպես տանջել: Ինչո՞ւ չես մտնում նրա դրությունը: Մի՞թե չես հասկանում և չես տեսնում, թե ի՛նչ սակալի տանջանքներ է կրում, որ քեզ

այդ դրության մեջ է տեսնում: Իսկ դու երբևիցե ուշադրություն դարձրե՞լ ես դրությանդ վրա: Մեկ նայիր հայելու մեջ, տես ինչ ես դարձել: Ճիշտը քեզ ասեմ, չճանաչեցի, որ մտա, և այժմ էլ չեմ ուզում հավատալ, թե այդ դու ես: Մի՞թե կարելի է, որ մարդ կամովին ինքն իրեն այդպես սպանի: Երիտասարդ մարդ ես, ի՞նչ ես նստել տան չորս պատերի մեջ և ուղեղդ ու մարմինդ փտեցնում մետաֆիզիկական տխմար վերացումների մեջ: Մի քիչ թափահարիր քեզ, շարժվիր, դուրս արի լույս աշխարհ, պարզ օդ ծծիր, շփվիր մարդկանց հետ, վերջապես, ապահովված մարդ ես, պսակվիր, զավակներ, ժառանգներ ունեցիր, մխիթարիր պառավ մորդ, որի միանուագար զավակն ես, բախտավորվիր ինքդ և այն ժամանակ, ես համոզված եմ, Շոպենհաուերն ինքդ քո ձեռքով վառարանը կշպրտես: Ես հասկանում եմ հոռետեսությունը, երբ դա արդյունք է կյանքի դառն փորձության, և այդ դեպքում հոռետեսն արդարանալու հիմքեր ունի, բայց քո հոռետեսությունն ախր լոկ երևակայական է, լոկ մտավորական և բռնազբոսիկ, չունի իրական ոչ մի հիմք, հետևաբար և՝ ոչ մի արդարացում և, համենայն դեպքս, անպայման կործանարար է: Դու չափազանց անփորձ ես, դու ամենևին չգիտես, թե կյանքի այն աննպատակավորության մեջ, որի վրա հիմնված է քո այդ շոպենհաուերյան հոռետեսական փիլիսոփայությունը, որպիսի մեծ և քաղցր նպատակներ կան, որոնց համար, հավատացնում եմ քեզ, արժե ապրել, գործել և տանջվել: Լսո՞ւմ ես, Լևոն, ինչ եմ ասում, հարցրեց Մինասյանը, տեսնելով, որ Շահյանը նստած է թմրած, գլուխը կրծքին կախած:

Լսում եմ, կամաց արտասանեց Շահյանը:

Հետո՞: Ի՞նչ կասես:

Շահյանը գլուխն արագ բարձրացրեց և նայեց Մինասյանին այնպիսի մի հայացքով, որից երևում էր, որ մի միտք հանկարծ կենդանություն տվեց նրան: Մի ոռպե, լուռ ու կենտրոնացած, նայեց Մինասյանի աչքերին, ըստ երևույթին զբաղված այն մտքով, որ հենց նոր էր ծագել իր գլխում, հետո ասաց.

Պատասխանս կստանաս գրավոր...

Ինչպե՞ս թե գրավոր, զարմացավ Մինասյանը:

Գրավոր, կրկնեց Շահյանը, կարծես ինքն իրեն, և նրա կենտրոնացած հայացքն ավելի կենդանություն ստացավ:

Ես քեզ չեմ հասկանում: Այսինքն պատասխանդ կգրես թղթի վրա և ի՞նձ կտաս: Ա՞յդ ես ուզում ասել:

Այո:

Բայց ինչո՞ւ ախր: Լեզու չունի՞ս ինչ է: Թե՞ ես խուլ եմ:

Այո՛, ես լեզու չունիմ. և դուք էլ խուլ եք...

«Դուք»: Ո՞վ է այդ «դուք»-ը:

Դուք, ամենքդ... Միայն դու չես, որ ասում ես ինձ այդ բաները. ուրիշներն էլ կան... կային: Եվ ես պետք է պատասխանեմ ամենքիդ... միանգամից: Եվ կպատասխանեմ... Եվ կտեսնեք, որ ճշմարիտը ես եմ... ես եմ...

Շահյանը վեր կացավ և սկսեց անցուդարձ անել սենյակում արագ և այնքան հուզված, որ Մինասյանին թվաց, թե հանկարծ մի հրաշք կատարվեց իր աչքի առաջ մեռելը հարություն առավ: Սակայն այդ ամենը երկար չտևեց. Շահյանի աչքերի մեջ բռնկած կրակը հանգավ արագորեն, նա կարծես թե հոգնեց անսովոր արագ քայլելուց և գնաց նստեց մահճակալի վրա, որ չափազանց անկարգ դրության մեջ էր: Նստեց, խոնարհվեց ծնկների վրա և գլուխը առավ ձեռքերի մեջ:

Մինասյանը վեր կացավ, մոտեցավ նրան և ձեռքը դրեց նրա ուսին:

Լևոն, եկ քո բժիշկն ես դառնամ, ասաց նա այնպես, ինչպես խոսում են ծանր հիվանդների հետ, քաջալերական տոնով և թեթև կատակով: Եթե մի քանի օրում քեզ նախկին Լևոնը չշինեմ, նախկին Լևոնից էլ ավելի լավ Լևոն, առողջ ու կենսուրախ մի Լևոն ի՛նչ ուզում ես՝ ասա: Համաձա՞յն ես:

Շահյանը չպատասխանեց: Վեր կացավ և գնաց նստեց իր նախկին տեղը, բազկաթոռի վրա: Ըստ երևույթին, ուզում էր հեռու մնալ Մինասյանից: Սակայն

Մինասյանը հետևեց նրան և այս անգամ գրկեց նրա ուսը:

Բժշկությունը կսկսեմ հենց այսօրվանից, ասաց նա: Դրա համար հարկ կլինի, որ այժմ վեր կենաս, լվացվես, հագնվես, ինչպես կարգն է, և միասին դուրս գնանք: Այսօր Նոր տարի է, այցելությունների օր է: Ամենից առաջ կգնանք Մարությանների մոտ. դա այնպիսի մի հրաշալի ընտանիք է, որի մեջ մի ժամ ժամանակ անցնելն ի՛նչ ասես՝ արժե: Ի դեպ. լսե՞լ ես նրանց որդու մահը:

Շահյանը ցնցվեց և նայեց Մինասյանի աչքերին կարծես վախեցած:

Մա՞հը, հարցրեց նա, ըստ երևույթին առանձին ուշադրություն դարձնելով այդ բառի վրա, սակայն առանց այդ գաղափարը կապելու Մարությանի որդու հետ: Մահը լավ բան է, արտասանեց նա, և մի վայրկյան նրա աչքերը վառվեցին ինչ-որ տարօրինակ փայլով:

Այո՛, մահը լավ բան է, Լևոն, երբ մարդ մեռնում է լավ գործի համար, վսեմ նպատակի համար, ինչպես Մարությանի որդին:

Մահվան նպատակը ինքը մահը պետք է լինի, նկատեց Շահյանն այս անգամ փիլիսոփայական հանգստությամբ:

Հիմարություններ մի դուրս տուր և վեր կաց գնանք, ասաց Մինասյանը կամաց խփելով նրա մեջքին: Ես կարծում եմ, որ դեռևս արյուն կա մեջդ և այդ արյունը կարելի է տաքացնել: Իսկ երբ որ կծերանանք, ես էլ կմիանամ քեզ հետ և միասին այնպիսի խոր փիլիսոփայությունների մեջ կմտնենք մահվան մասին, որ Շոպենհաուերի ոսկորները գերեզմանի մեջ պար կգան ուրախությունից: Մարությաններն երեկ շատ էին հետաքրքրվում քեզնով և խնդրեցին, որ անպատճառ տանեմ քեզ իրենց մոտ: Հա՛, գիտե՞ս ինչ կա, Լևոն. արի քեզ ամուսնացնենք Մարությանի աղջկա հետ. նա հրաշալի աղջիկ է և այնպիսի երջանկություն կտա քեզ, որ Շոպենհաուերն անգամ չի կարող խոստանալ նիրվանայի մեջ: Ա՛յ լավ միտք: Վեր կաց, վեր կաց:

Շահյանը վեր կենալու տեղ մի թառանչ քաշեց և խոնարհվեց ծնկների վրա:

Կինը սոսկալի բան է, ասաց նա: Աստված նրան պատիժ է ստեղծել մարդկության համար: Նա դառն հաբ է շաքարի կեղևի մեջ: Կնոջ մարմինը... Ի՞նչ բան է կնոջ մարմինը: Ըստ երևույթին, ոչինչ. մարմին է, ինչպես մեր մարմինը. ոսկորներ, միս և կաշի: Բայց ի՞նչ կա նրա մեջ, այն ի՞նչ դև է թաքնված նրա մեջ, որ դուրս է սողում այնտեղից, մտնում է մարդու արյունը... Օ՜, այս կիրքը... Ես ճանաչում էի մի կին. նա երևաց ինձ ինչպես մի երազ, և երազի պես էլ ցնդեց... Ինձ թվում է, թե ես կուտեի նրա մարմինը, կուտեի ուղղակի գազանի պես, եթե... Ո՞ւր է նա... Բեր նրան այստեղ, նրան միայն, ուրիշ ոչ մի կին, և ես պատրաստ եմ հարություն առնելու...

Մինասյանը խիստ հետաքրքրվեց և ուշի-ուշով ականջ էր դնում Շահյանի խոստովանությանը: Նրան խիստ զարմացրեց մանավանդ այն հանգամանքը, որ այնքան հանգիստ ու թմրած Շահյանն այժմ խոսում էր արտասովոր եռանդով և, ըստ երևույթին, ի ներքուստ զորեղապես հուզված: Բայց ո՛վ էր այն կինը, որի մասին խոսում էր նա, Մինասյանը չկարողացավ իմանալ, որովհետև Շահյանը լսեց և այլևս ոչ մի խոսք չկամեցավ արտասանել այդ մասին:

Բայց Մարությանների տունը գնո՞ւմ ենք, թե ոչ, հարցրեց Մինասյանը:

Ոչ, չենք գնում:

Ինչո՞ւ:

Որովհետև... խնդրում եմ, խաչ քաշիր ինձ վրա և անցիր գնա:

Իսկ եթե խաչ չքաշեմ ու չանցնեմ չգնամ:

Դա պարզ բռնություն կլինի:

Իսկ մորդ մասին չե՞ս մտածում:

Ա՛խ, թո՛ղ, թե աստվածդ կսիրես, բացականչեց Շահյանը ջղայնոտության հանկարծական բռնկումով: Ո՞վ էր ասում նրան, որ ինձ նման մի թուլամորթ արարած ծնի: Ծնեց, ուրեմն թող կրի իր անմտության պատիժը: Չեմ հասկանում, նա ինչո՞ւ է ապրում:

Եվ խիղճդ չի՞ տանջում քեզ, որ այդպիսի բաներ ես ասում մորդ համար:

Խիղճը վատ խորհրդատու է: Եթե քննես մարդկության ներքին կյանքը, կտեսնես, որ աշխարհիս երեսին ամենադժբախտն այն մարդիկ են, որոնք խիղճ ունին:

Դու սոփեստ ես: Ասենք, սոփեստությունը հոռետեսների գլխավոր հատկանիշն է: Մի անգամ որ վճռել ես հոռետես լինել, աշխատում ես ամեն բան թարս հասկանալ, քեզ համար սպիտակը սև է, շաքարը լեղի, ծիծաղը լաց, լույսը խավար, այդպես և խիղճ ունենալը դժբախտություն: Բայց ես չեմ ուզում քեզ հետ վիճաբանության բռնվել, որովհետև խոսքով քեզ չի կարելի համոզել: Սոփեստություններիդ բոլոր անհեթեթությունը կհասկանաս այն ժամանակ միայն, երբ կյանքի հորձանքը մտնես, երբ մարդկության գործոն անդամներից մեկը դառնաս: Բայց այդ բանը դու չես ուզում կամ, ավելի ճիշտն ասած, վախենում ես այդ բանից, որովհետև, ինչպես ինքդ շատ լավ բնորոշեցիր քեզ, դու թուլամորթ մարդ ես: Ես քեզ ասում եմ՝ արի բժշկեմ քեզ, դու ինձ ասում ես, թե խաչ քաշեմ քեզ վրա: Մի՞թե, հիրավի, քո մեջ արդեն միանգամայն մեռել է ապրելու ձգտումը, որից աստված չի զրկել նույնիսկ ամենաչնչին զեռունին:

Մեռել է, միանգամայն մեռել է, ասաց Շահյանը, ետ ընկնելով բազկաթոռի մեջքին, և աչքերը փակեց ձանձրացած:

Բայց ինչ-որ կնոջ մասին խոսելիս ասացիր, որ եթե նա քեզ մոտ լինի, հարություն կառնես: Այդ բանն ինձ հիմք է տալիս կարծելու, որ դրությանդ պատճառն իսկապես սերն է, դժբախտ սերը: Հա՞:

Այս սեր չէ, պատասխանեց Շահյանը, գլուխը ետ ձգած բազկաթոռի մեջքին և աչքերը փակած: Այս այն է, ինչ որ կա ամեն մարդու, ամեն կենդանի արարածի մեջ: Այս այն է, առանց որի մարդկությունը և առհասարակ բոլոր կենդանի աշխարհը պիտի մեռներ, չորանար և իսպառ ոչնչանար մի սերնդի վրա, ինչպես չորանում և ոչնչանում է երկրի կենարար թացությունից զրկված ծառը: Այս այն դևն է, որի մասին խոսում էի, որ թաքնված է կնոջ մարմնի մեջ և այնտեղից մտնում է մարդու արյունը, վառում, բորբոքում, գազանացնում է նրան...

Մինասյանը մտառությամբ նայում էր Շահյանի շրթունքներին և աշխատում էր թափանցել նրա հոգու խորքը:

Գիտե՞ս ինչ կա, Լևոն, ասաց նա, երկարատև լռությունից հետո. արի քո հիվանդությանն ուրիշ անուն տանք. դու էրոտոման ես, այն սարսափելի էրոտոմաններից, որոնք անկողին են մտնում կնոջ մարմնի մասին մտածելով, և անկողնից վեր են կենում դարձյալ կնոջ մարմնի մասին մտածելով, բայց կնոջից այնքան հեռու են, որքան երկինքը երկրից: Խոստովանիր, այդպե՞ս է, թե ոչ:

Ո՞վ գիտե, գուցե և ճիշտ է դիագնոզդ, բայց ամեն մարդ էրոտոման է առավել կամ նվազ չափով, ոմանք տեսականապես, ոմանք գործնականապես: Եվ եթե այս հիվանդություն է. ապա ամեն մարդ հիվանդ է և ամեն մարդ, և ամբողջ մարդկությունը պետք է բժշկվի: Պետք է բժշկվի հիմնովին, արմատից: Դևը, դևը... Պետք է ոչնչացնել դևը ահա բժշկության միակ միջոցը:

Սխալվում ես, Լևոն. դևը ոչ թե պետք է ոչնչացնել, և անկարելի է ոչնչացնել, այլ պետք է անվնաս դարձնել և իր բնական ճանապարհը տալ նրան: Քո դևն այդքան սարսափելի է թվում քեզ, որովհետև շեղվել է իր բնական ճանապարհից: Մենք կսանձենք նրան: Վեր կաց: Ես բժշկության ավելի լավ միջոցը գիտեմ:

Մինասյանը բռնեց Շահյանի երկու ձեռքից և ուզում էր զոռով վեր կացնել նրան, սակայն Շահյանը պինդ խրվեց բազկաթոռի մեջ և դեն հրեց ընկերոջն այնպիսի ուժով, որ Մինասյանն ամենևին չէր սպասում:

Այդ ի՞նչ կոպիտ վարմունք է, ասաց Շահյանը, փայլեցնելով նրա վրա իր աչքերը զսպված զայրույթով: Ես այդպիսի բաներ չեմ սիրում: Ասացի քեզ, որ Մարությանների տուն չեմ գալ:

Ուրիշ տեղ կտանեմ:

Ո՛չ մի տեղ: Եվ խնդրում եմ ինձ հանգիստ թող: Այդ ի՞նչ խնամակալություն է, չեմ հասկանում:

Շահյանը խոսում էր այնպիսի վճռական եղանակով և այնքան վիրավորված, որ Մինասյանը մնացել էր զարմացած, թե ո՞րտեղից գտնվեց հանկարծ այդքան կամքի ուժ և այդպիսի անձնասիրություն այդ մեռած երիտասարդի մեջ:

Բայց դու կորած ես, Լևոն, եթե դուրս չգաս դեպի ազատ օդ, բացականչեց Մինասյանը:

Քեզ ի՞նչ, թող կորչեմ, քեզ ի՞նչ, պատասխանեց Շահյանն այնքան գրգռված, որ գաջի գույն ստացած նրա դեմքի վրա մինչև անգամ կարմրության պես մի բան երևաց:

Մինասյանը նորից փորձեց համոզել նրան այս անգամ ավելի լրջորեն և մտերմորեն, սակայն Շահյանը մնաց անդրդվելի:

Դե, որ այդպես է, պետք է ճիշտ որ, խաչ քաշել քեզ վրա և անցնել գնալ, բացականչեց Մինասյանը: Այժմ մեղքն ու վարձքը քո շլինքին:

Մինասյանը դուրս եկավ Շահյանի մոտից միանգամայն համոզված, որ նրան փրկելու ոչ մի հույս չկա:

19

Այդ երեկո Մարությանների տանը խոսակցության առարկան Շահյանն էր: Մինասյանը նկարագրեց նրան իբրև ֆիզիկապես և մանավանդ իբրև հոգեպես կորած մի մարդու, որ հրաշքով միայն կարող էր ազատվել կյանքի համար:

Բայց ի՞նչ կասեք, որ ես այդ հրաշքը գործեմ, բացականչեց Մարությանը:

Այդ անկարելի է, ասաց Մինասյանը: Ես, որ այնքան մոտ եմ նրան, ոչ մի կերպ չկարողացա համոզել, որ շորերը հագնի և դուրս գա ինձ հետ:

Իսկ եթե ես վաղը բերեմ նրան այստեղ:

Ինչ ասեմ, մինչև որ չտեսնեմ, չեմ հավատալ:

Շատ բարի:

Հետևյալ օրը Մարությանի առաջին գործն այն եղավ, որ դիմեց դեպի Շահյանի տուն: Նրան ոգևորում էր ոչ այնքան «հրաշք գործելու», այսինքն Շահյանին փրկելու ցանկությունը, որքան այն, որ Շահյանին իրենց տուն բերելով կենդանության մի նոր հոսանք պիտի մտցներ իր ընտանիքի մեջ, ինչպիսի կենդանություն որ մտցրել էր արդեն Մինասյանին իրենց տուն հրավիրելով, թեև նա շատ հեռու էր Մինասյանի ունեցած ընդունակությունները Շահյանին վերագրելու մտքից:

Իրենց տան փողոցը դեռ չէր ծռվել նա, երբ արագ քայլերով նրա դեմն ելավ օր. Սահակյանը:

Նոր լուր իմացե՞լ եք, կանչեց օր. Սահակյանը՝ դեռ չմոտեցած:

Ի՞նչ լուր:

Շահյանը անձնասպանություն է գործել:

Մարությանը կանգ առավ քարացած:

Այդ անկարելի է, ասաց նա մեքենայաբար:

Ձեզ ճիշտ բան եմ ասում. ատրճանակով ցրիվ է տվել իր հիմար ուղեղը: Իր կալվածների կառավարիչը պատմեց: Մեր բակումն է ապրում:

Ե՞րբ, ի՞նչ եք ասում:

Երեկ գիշեր: Այդպիսով Նոր տարվա առաջին իսկ օրը հայոց աշխարհը դժբախտություն ունեցավ զրկվելու մի երևելի կյանքից: Եվ, երևի, դրա՞ համար է, որ այդքան ազդվեցիք:

Վա՛յ, խե՜ղճ, խե՜ղճ երիտասարդ, արտասանեց Մարությանն անկեղծ ցավով: Իսկ ես, երևակայեցեք, այս րոպեիս գնում էի, որ նրան մեր տուն բերեմ:

Այդ ի՞նչ քամի էր փչել ձեր գլխին:

Մարությանը պատմեց Մինասյանի պատմածը Շահյանի մասին և ասաց, թե կամենում էր և հույս ուներ, որ կփրկի նրան:

Ո՞ւմ պետք է փրկեիք. մի արդեն մեռած մարդո՞ւ, բացականչեց օր. Սահակյանը: Մինասյանն երեկ նրա մոտից ուղղակի մեր տուն էր եկել և նրա մասին խոսում էր իբրև արդեն մեռած մարդու մասին: Ինձ որ հարցնես, ես ամենևին չեմ ցավում, որովհետև, միևնույն է, անպետք մարդ էր:

Մարությանը տխուր ու տրտում վերադարձավ տուն օր. Սահակյանի հետ:

Տանն ամենքի վրա խոր տպավորություն գործեց Շահյանի անձնասպանության լուրը: Թեկլեն սկսեց սգալ ցամաք աչքերով, բայց այնպիսի աղեկտուր խոսքերով, որ նույնիսկ օր. Սահակյանն արտասվեց: Եվան թաշկինակը սեղմել էր աչքերին և իզուր աշխատում էր զսպել խեղդող հեկեկանքը: Նա հիշում էր Շահյանի հետ ունեցած իր ծանոթությունը և թեպետ մի առանձին քնքուշ զգացում չէր տածում դեպի նա, բայց նրան շատ բարի ու անվնաս երիտասարդ էր համարում և այժմ սրտի խորքից ցավում էր նրա եղեռնական վախճանի համար: Մինչդեռ Աշխենը նստած էր լուռ, անշարժ, կենտրոնացած հայացքը հառած մի կետի և նրա միտքը, հոգին թռել էր հեռու, այնտեղ, ուր նույնպես մեռել էր իր սիրած երիտասարդը, բայց բոլորովին այլ մահով պատվավոր, օգտակար, խրախուսիչ մահով...

Մինասյանը տան չէր և Շահյանի անձնասպանության լուրն իմացավ այն ժամանակ, երբ ճաշին տուն եկավ: Թեև այդ լուրն այնքան էլ անակնկալ չէր նրա համար, բայց և այնպես այնպիսի ազդեցություն ունեցավ նրա վրա, ինչպես գլխին իջեցրած դագանակի մի հարված:

Ա՛խ, թշվառակա՛նը, բացականչեց նա, այդ ի՞նչ է արել: Հոգիս վկայում էր ախր, որ նա բնական մահով չի մեռնիլ: Բայց մա՛յրը... մա՛յրը: Օ՛, խե՛ղճ պառավ: Ի՞նչ կլինի այժմ նրա դրությունը:

Մինասյանը շտապեց դեպի Շահյանի տուն և վերադարձավ ուշ երեկոյան, երբ Մարությանները նստած էին թեյի սեղանի շուրջը: Օր. Սահակյանն առավոտվանից մնացել էր Մարությանների տանը և սպասում էր Մինասյանի

վերադարձին, որ իմանա Շահյանի անձնասպանության մանրամասնությունները: Մինասյանը մտավ հոգնած և խիստ տխուր: Նա սրտաճմլիկ մանրամասնություններ պատմեց Շահյանի մոր վիճակի մասին և ասաց, որ խեղճ պառավը պարզապես խելագարված է վշտից:

Նա չճանաչեց ինձ և շարքը հավաքված ազգականներին պատմում էր, որ գիշերը իր որդու սենյակում հանկարծ մի աթոռ էր վայր ընկել կոտրվել և, երբ շրխկոցի ձայնի վրա ներս էր վազել այնտեղ, տեսել էր, որ իր Լևոնը հատակի վրա չոքած՝ նորոգում է կոտրված աթոռը: Ծառայի պատմածից, հիրավի, երևում է, որ Շահյանն անձնասպանությունը գործելիս չոքած է եղել գրասեղանի և աթոռի արանքում և վայր ընկնելիս գլորել է աթոռը: Ես տեսա թշվառականի դիակը. ատրճանակն արձակել է աջ քունքի վրա և գանգի մի մասը փշրել:

Թուղթ-բան չի՞ թողել, հարցրեց Մարությանը:

Երեք նամակ է թողել. մեկը մոր անունով, որի մեջ գրված էր՝ «Դժբախտ մայր, քեզ չեմ մեղադրում, որովհետև չես իմացել, թե ինչ ոճիր ես գործում»: Մյուսի մեջ գրված էր բառացի հետևյալը. «Անձնասպանությանս համար ոչ ոքի չմեղադրել, բացի աստծուց»: Իսկ երրորդն ահա այս ծրարն է իմ հասցեին:

Եվ Մինասյանը ծոցից հանեց մի մեծ ու հաստ ծրար:

Ի՞նչ է, հարցրին այս ու այն կողմից խիստ հետաքրքրված:

Այ, կարդացեք տեսեք ինչ է, ասաց Մինասյանը, ծրարի միջից հանելով աշակերտական մի տետրակ կապույտ կազմով:

Տվեք ինձ, ես կարդամ, ասաց օր. Սահակյանը և տետրակն առավ նրա ձեռքից:

Իսկ ինձ, եթե կարելի է, մի քիչ բան տվեք ուտելու, որովհետև այսօր ոչինչ չեմ կերել:

Եվան վեր թռավ տեղից:

Ես պահել եմ ձեր այսօրվա ճաշը: Ո՞րտեղ կուտեք, այստե՞ղ, թե ձեր սենյակում:

Այստեղ, այստեղ, ասա բերեն այստեղ, պատվիրեց Մարությանը:

Այն միջոցին, երբ Մինասյանը, սեղանի ծայրը քաշված, ուտում էր իր ճաշը հոգնած մարդու դանդաղությամբ, օր. Սահակյանը, շրջապատված Մարություններով, կարդում էր հետևյալը.

20

ԻՄ ՎԵՐՋԻՆ ԽՈՍՔԸ

Հիշո՞ւմ ես. այսօր, որ կյանքի գովքն էիր անում, ես ասացի քեզ, որ պատասխանս կստանաս գրավոր: Արդ՝ ընդունիր գրությունս իբրև իմ պատասխանը և, եթե գտնես, որ ճշմարիտ չեմ ասում, այրիր այս նամակն այնպես, ինչպես որ ես երկրագունդը կայրեի, եթե կարողանայի:

Հետևում եմ անձնասպանների օրինակին և, այս ողորմելի անոթը գանգս ցրիվ ածելուց առաջ, նամակներ եմ գրում: Մորս արդեն գրել եմ: Հիմա էլ քեզ եմ գրում, կյանքի օրհներգու: Հա՛, մի նամակ էլ կգրեմ, որ անձնասպանությանս համար ոչ ոքի չմեղադրեն: Այդպես է կարգը և թող այդպես լինի: Կամ, եթե ուզում են անպատճառ մեղադրել մեկի, թող մեղադրեն նրան կամ այն բանին (անունը չգիտեմ. հավատացյալներն ասում են, որ անունը աստված է), որի կամքով ես անգոյությունից գոյություն ստացա, ապրեցի ամբողջ 27 տարի առանց իմանալու, թե ինչու, և այժմ գոյությունից նորեն գնում են դեպի անգոյություն՝ զզված և ձանձրացած այն բոլորից, ինչ որ տեսա աշխարհ կոչված այս հսկայական հիմարանոցում:

Զարմանալի տափակություն կա մարդկանց ուղեղի մեջ. երբ որ տեսնում են, որ որևէ մեկի անձնասպանության մեջ շոշափելի կերպով ոչ ոք մեղավոր չէ, նրանք իրենց բոլոր մեղադրանքը թափում են անձնասպանի գլխին: Մինչդեռ եթե նրանք մտքի մի քիչ խորություն ունենային, փառաց ի փառս պիտի բարձրացնեին անձնասպանին, և ոչ թե մեղադրեին: Եթե մեղադրանքի և այն էլ մահացու

մեղադրանքի մի կետ կա առհասարակ բոլոր անձնասպանների համար, այդ ա՛յն է, որ նրանք ապրել են: Ապրել կնշանակի ամենամեծ հիմարությունը գործել: Այդ կարելի՞ է մեղադրել նրան, ով չի ցանկանում շարունակել հիմարություն գործել: Ասում են, որ անձնասպանությունը խելագարության արգասիք է լինում: Այդպես ասողներն անշուշտ իրենք են խելագար: Կամ, եթե ըստ իրենց հասկացողության՝ խելագար չեն, խելագարությունը թարս են հասկանում: Գիտե՞ս որն է իսկական, արտոնյալ խելագարությունը. ա՛յն, երբ զգում ես, տեսնում ես, համոզված ես, որ կյանքը դատարկ մի բան է, ավելի քան տորիչելյան դատարկությունը, և, այնուամենայնիվ, շարունակում ես ոչ թե միայն ապրել, այլև կաշուցդ դուրս գալ, որ կարելույն չափ երկար ապրես:

Անձնասպանները ոչ թե խելագար են, այլ ամենաիմաստուն մարդիկ, որովհետև միայն նրանք գիտեն, թե ի՞նչ է կյանքի իսկական արժեքը: Իսկ կյանքի իսկական արժեքը եթե արտահայտելու լինենք թվանշանով, դուրս կգա հսկայական մի զրո, որի դատարկ շրջագծի միջով իր սարտոմորտալներն է կատարում կամ, հայերեն ասենք, իր գլուխկոնծին է անում համաշխարհային կրկեսի այն միմոսը, որի անունն է մարդկություն...

Անձնասպանները բացի ամենաիմաստուն մարդիկ լինելուց, այլ ամենաքաջ մարդիկն են: Ամենամեծ երկյուղը, որ պաշարում է մարդուն, մահվան երկյուղն է: Եվ իզուր չէ, որ օրենսդիրները պատժի ամենաբարձր աստիճանը մահվան պատիժն են սահմանել: Ապրել կամենալ նշանակում է մահից վախենալ: Արդ՝ ով մահից ոչ թե միայն չի վախենում, այլև ինքն է իրեն մահվան գիրկը նետում, ամենաքաջը չէ՞:

Ապրելու և, այսպես կոչված, բնական մահվան սպասելու համար հարկավոր է երկու բան՝ կամ չմտածել, կամ հասնել մտածողության այն կետին, որի վրա մարդս կանգնած անսասան՝ ընդունակ դառնա արհամարհելու, միևնույն տխմար, աննպատակ բանը համարելու թե՛ կյանքը և թե՛ մահը: Չմտածել չեմ կարող, որովհետև, դժբախտաբար, անասունից չեմ ծնված. կյանքն ու մահն էլ հավասարապես արհամարհել նույնպես չեմ կարող, որովհետև կյանքը չեմ փորձել նրան արհամարհելու չափ, որով և պայմանավորված է արհամարհանքը դեպի մահը:

Չգիտեմ, ինչպես կլինի ապագայում, բայց գիտեմ, որ այժմ մարդս ապրում է ոչ իր ցանկությամբ, ուզում եմ ասել, ոչ իր ազատ կամքով: Ինչպես որ նա իր ազատ կամքով չի ծնվում, այնպես և իր ազատ կամքով չէ, որ ապրում է: Նրան ծնում են և ստիպում, որ ապրի: Ծնում է բնությունը իրեն միայն հասկանալի նպատակով (կամ, գուցե, նա էլ ոչ մի նպատակ չունի), որի հետ մարդուն իրավունք չի տալիս գործ ունենալու: Նույն բնությունն է, որ ստիպում է նրան ապրել, և դարձյալ ծածուկ է պահում նրանից այն նպատակը, որի համար ստիպում է նրան ապրել:

Սակայն անտանելին և միանգամայն անհասկանալին բնության ստիպմունքը չէ, այլ նույնիսկ մարդկային ստիպմունքը, որը ձևակերպված է ընտանիքի, շրջանի, հասարակության, ազգի, պետության և, վերջապես, ընդհանուր մարդկության նախապաշարմունքների, սովորությունների, հասկացողությունների, օրենքների, սկզբունքների մեջ: Գուցե ուրիշների համար այդ ստիպմունքն աննկատելի է և անզգալի, իսկ շատերի համար նույնիսկ քաղցր, բայց ինձ համար միշտ անտանելի է եղել, է և կլինի, եթե շարունակեմ ապրել:

Այժմ, երբ կանգնած եմ մահվան դռանը, այդ ստիպմունքը գոյություն չունի ինձ համար: Ես ազատ եմ, ինչպես օդը: Եվ, երբ մտածում եմ, որ վաղը և հավիտյան չպիտի մտածեմ այլևս, ինձ թվում է, թե այս րոպեին ամենաերջանիկն եմ ես բոլոր մարդ արարածների մեջ: Եթե մի բան կա, որից վախենում եմ այս րոպեին, այդ այն է, թե միգուցե այնպես պատահի, որ ստիպեն ինձ դարձյալ ապրել: Չէ՞ որ «քաղաքակրթությունն» ու «մարդասիրությունն» այնպիսի «բարոյական» (ի՜նչ տխմար բառեր) օրենքներ են սահմանել, որոնց զորությամբ մարդն ազատ չէ մինչև անգամ իր սեփական կյանքին վերջ տալու: Եթե ես, փոխանակ սենյակումս փակված՝ անձնասպանություն գործելու, կամենայի կամրջից գետը նետել ինձ, կբռնեին, թույլ չէին տալ: Եվ ես իրավունք չէի ունենալ բողոքելու: Իսկ եթե բողոքեի, գժատուն կտանեին ինձ: Ահա՛ թե ինչու անձնասպանությունն էլ, զողության պես, ծածուկ է կատարվում: Բռնություն, բռնություն և բռնություն ահա թե ինչով է շրջապատված մարդը կյանքի մեջ: Եվ ես հրաժարվում եմ հասկանալ նրանց, որոնք դատապարտում են այդ բռնությունից իրենց օձիքն ազատողներին:

Չգիտեմ, իմ մահը ումնիցե ցավ կպատճառի՞, թե ոչ, բայց հաստատ գիտեմ, որ մայրս կամ իսկույն, կամ շատ շուտով կմեռնի: Է՛հ, այդ ավելի լավ: «Մարդ մի

անգամ պիտի մեռնի», բայց երանի՜ նրան, ով շուտ կմեռնի: Հազար և բյուր երանի կլիներ, եթե ես մեռնեի այն ժամանակ, երբ դեռ չէր զարթնել գիտակցությունս:

Գիտակցությո՜ւն... Ահա՛ թե որտեղ է մարդուս բոլոր թշվառության աղբյուրը: Կկամենայի իմանալ՝ ով է եղել այն երևելի ծաղրածուն, որ մարդուն անվանել է «ստեղծագործոլթյունների պսակ» մի աննման ծաղր, որ մենք ցարդ լուրջ բանի տեղ ենք ընդունում ու գործածում: Ա՛յն, ինչ որ բնությունը մեզ տվել է իբրև լոկ պատիժ, մենք առանձին շնորհք ենք համարում և պարծենում: Նա մեզ գիտակցություն է տվել, որ շարունակ տանջվենք, իսկ մենք հիմարաբար կարծում ենք, թե դա մի պսակ է մեր գլուխը զարդարող:

Եթե ես աշխարհիս տերը լինեի, կհրամայեի ոչնչացնել այն բոլորը, ինչ որ նպաստում է մարդու գիտակցության, իմացկանության զարգացմանը, որովհետև ամեն մի քայլ, որ տանում է դեպի զարգացումը, տանջանքի մի նոր դուռ է բաց անում մարդու համար: Գիտությունն ընդունակ է մարդու մեջ զարգացնելու մի անհագ հարցասիրություն, որի առաջ նույնիսկ ինքն ընկճվում է ինչպես մի թզուկ իր զարթեցրած հուժկու գազանի առաջ: Քաղաքակրթության գործն այն է, որ մարդու պահանջներն է ավելացնում բոլորովին ավելորդ պահանջներ և տասը նոր պահանջից հազիվ մեկին միայն կարողանում է գոհացում տալ: Մարդու ուղեղը հեքիաթական այն քնած վիշապն է, որ զարթնելուն պես անհագ քաղց է զգում, որքան շատ ես տալիս, որ քաղցը հագեցնե, այնքան ավելի է պահանջում: Արդ՝ քանի որ ընդունակ չես և անկարելի է նրա քաղցը հագեցնել, ավելի լավ չէ՞, որ թողնես հանգիստ քնած մնա իր համար: Քանի՞ գրող արժե մի դրություն, որ հին իմաստասերը բանաձևել է այս խոսքերով. «Ես միայն մի բան գիտեմ. այն՝ որ ոչինչ չգիտեմ»: Արժե՞ արդյոք, որ մարդ այնքան տանջվի, չարչարվի միմիայն ա՛յն բանի համար, որ վերջ ի վերջո իմանա, թե ինքը ոչինչ չգիտե:

Կարլեյլը ասում է. «Երբ մարդը քաղցած է, հաց է պահանջում, բայց երբ կշտացավ, հարցնում է՝ ինչո՞ւ եմ ապրում»: Ես կուզեի, որ ոչ մի քաղցած մարդ չլիներ, այն ժամանակ ամեն մարդ կիմանար և կհամոզվեր, որ իզուր է ապրում: Այստեղ ես գալիս եմ մի զարմանալի եզրակացության. արդյոք քաղցածները չե՞ն, որ անմիջական պատճառ են հանդիսանում մարդկության կյանքի

հարատևության:

Լավատեսներդ վախկոտ եք և իբրև վախկոտ՝ խաբեբա եք: Դուք խաբում եք թե ձեզ և թե ուրիշներին: Դուք համարձակություն չունիք ուղղակի նայելու միակ բացարձակ ճշմարտության՝ մահվան երեսին: Ձեր ամբողջ վարդապետությունը հիմնված է կեղծիքի և ինքնախաբեության վրա: Դուք սուտ եք խոսում, երբ կաշուց դուրս եք գալիս, ապացուցելու համար, թե ապրելը հիմարություն չէ: Կյանքին նվիրված բարձրաձայն օրհներգների մեջ դուք աշխատում եք խլացնել մահվան ճիչը, որ սարսափեցնելով սարսափեցնում է ձեզ: Դուք եք, որ ասպարեզ եք նետել «գոյության կոիվը», որպեսզի փախուստ տաք մահից: Դուք շրջապատել եք ձեզ սիրո, ատելության, կրքի և նախանձի հազարավոր բարդ իլյուզիաներով, որպեսզի դրանց թանձր մշուշի մեջ չտեսնեք մահվան անդունդի անտակ խորությունը, որի մասին մտածելիս սառչում է ձեր արյունը: Ձեզ ծանոթ չէ մռայլ հոռետեսի հպարտ արհամարհանքը, որի առաջ փշրվում, խորտակվում է ամեն ինչ: Խելագարին հատուկ համառությամբ դուք գնում եք որոնելու, որ պաշտեք մի ինչ-որ, թե ինչ, ինքներդ էլ չգիտեք: Հին կռապաշտների նման աստվածներ եք հնարում ձեզ համար և երևակայում, թե դրանք են ձեր որոնածը:

Օ՜, ողորմելինե՜ր, օ՜, թշվառականնե՜ր, օ՜, ատելի՜ ստրուկներ...

Դեռևս Էպիկուրն է ասել՝ «Մահը մեզ չի վերաբերում»: Եվ Շոպենհաուերը, քո արհամարհած Շոպենհաուերը, այսպես է բացատրում այդ խոսքերի իմաստը. «Երբ մենք գոյություն ունինք, չկա մահ, իսկ երբ կա մահ, մենք չկանք: Կորցնել մի բան, որի բացակայությունը կարելի չէ զգալ, դա ցավալի չէ. հետևաբար գալիք անգոյությունը (մահը) մեզ չի վերաբերում, ինչպես որ չի վերաբերել անցյալ անգոյությունը» (այսինքն ա՛յն, երբ մենք դեռ չէինք ծնված):

Մի քանի րոպեից հետո ես այլևս չեմ լինիլ կամ, այլ խոսքով ասած, կլինեմ գալիք անգոյության մեջ: Մի քանի րոպեից հետո ընկած կլինեմ հատակի վրա՝ գանգս ցրիվ եկած, արյան մեջ շաղախված: Մայրս, խե՜ղճ, դժբա՜խտ պառավ, կոծելիս կլինի ծնկները, սենյակս լիքը կլինի ոստիկաններով և հետաքրքիր մարդկանցով: Կուզեի մեռած ժամանակս էլ տեսնել՝ դիտելու համար այդ հիմար մարդկանց իրարանցումը, որպեսզի մի կուշտ ծիծաղեի:

Համլետն անշուշտ ամենամեծ տխմարներից մեկն է եղել, որ դեռևս տարակուսել է, թե միգուցե այնտեղ՝ անդրգերեզմանական կյանքի մեջ էլ ինչ-որ երազներ խանգարեն իր հավիտենական հանգիստը: Եթե մի վայրկյան անգամ այդպիսի տարակուսանք անցներ մտքովս, այն ժամանակ մեռնելուց առաջ, անշուշտ, յոթն օր կքավեի մեղքերս. մինչդեռ այժմ, ինչպես տեսնում ես, դեռ հայհոյում էլ եմ և հայհոյում ամենահանգիստ խղճով, որովհետև համոզված եմ, որ հայհոյանքը նույնքան արժեք ունի, որքան և աղոթքը, այսինքն ոչ մի արժեք չունի:

Կան չափազանց խորամիտ, բայց և խիստ բարեմիտ մարդիկ, որոնք այն աշխարհի կրոնական գաղափարները մեկնաբանում են իբրև իրականություն: Նրանք այնքան խելոք են, որ, իհարկե, չեն հավատում դժոխքի և դրախտի, սատանաների և հրեշտակների գոյության, բայց և իրենց խորամանկությամբ հանդերձ այնքան միամիտ են, որ կարծում են, թե կրոնական այդ ցնդաբանությունները, որ հանեն հիվանդոտ երևակայության աշխարհից և դնեն իմ առաջ իբրև իրական փաստ, ինձ և ինձպեսներին կհամոզեն, թե դրանք սուտ չեն:

Եթե կա մի բան, որ ճշմարիտ է, դա մահն է, որովհետև ճշմարիտն այն է, ինչ որ հավիտենական է, իսկ մահն է միայն, որ հավիտենական է: Ժամանակը գոյություն ունի այնքան, որքան մենք ապրում ենք, իսկ մեռնելուց հետո ժամանակը գոյություն չունի կամ, ուրիշ խոսքով, գոյություն ունի այն, ինչ որ մենք անվանում ենք հավիտենականություն: Մենք մեզ համար սահմանել ենք ժամանակի որոշ չափեր և դրանով ենք ուզում չափել նույնիսկ անդրգերեզմանական կյանքի տևողությունը, եթե միայն կյանք կարելի է անվանել այն, որ մարմինս հող կլինի դարձած, այդ հողի վրա խոտ կլինի բսած և այդ խոտի մեջ արածելիս կլինի մի գառ, որպեսզի այդ գառան միսն ուտողները վերջն ինձ պես հող դառնան և այլն... Կոմեդիա, կատարյա՛լ կոմեդիա... Եվ երբ մտածում ես, որ համաշխարհային այդ կոմեդիան պիտի շարունակվի անվերջ, առանց վերջնական նպատակի... Ծիծաղում ես և, միևնույն ժամանակ, ապշում, որ մարդիկ այս բոլորը գիտենալով հանդերձ ինչ-որ նոր տարիներ են հնարել, ուրախանում են, տխրում, սիրում, ատում նախանձում, սպանում, աշխարհ բերում նոր արարածներ... Հիմարանո՜ց, հսկայակա՜ն հիմարանոց... Կալիգուլան ափսոսում էր, թե ինչո՛ւ հռոմեացիք մի գլուխ չունեին, որ թրի մի հարվածով վերջ

տար նրանց կյանքին: Նա ափսոսում էր չարությունից: Նույնն ես եմ ափսոսում ամբողջ մարդկության համար, միայն խղճահարությունից:

Բայց եթե մարդկությունը մի գլուխ չունի, ես խո մի գլուխ ունիմ:

Գանգս... «Ի՞նչ բան է այս անոթը, ասում է Շելլինգը, որ իր մեջ պարունակում է ամբողջ աշխարհը, ամբողջ երկինքը: Ի՞նչ բան է մոգական այս ամրոցը, ուր սերն իր հրաշքներն է կատարում, ուր ամեն ինչ, ինչ որ փառավոր է և վեհ, ինչ որ նողկալի է և սոսկալի, գտնվում է իր սաղմի մեջ կողք-կողքի: Ի՞նչ բան է գանգ կոչված մարդկային այս գլուխը, որ ստեղծում է տաճարներ, աստվածներ, ինկվիզիցիա և դևեր: Որդի՛ բնակարան»:

Այո՛, միմիայն որդի՛ բնակարան: Բայց այդ միայն մահից հետո: Իսկ մահից առաջ տանջանքի՛ շտեմարան:

Օ՛, իսկույն, իսկույն կփշրեմ, կոչնչացնեմ տանջանքի այս շտեմարանը: Բավական է, որքան այս անտանելի ծանրությունը կրեցի ուսերիս վրա, այլապես՝ մինչև ե՞րբ և ինչո՞ւ...

Շոպենհաուերը ասում է. «Մահվան բոպեն կարող է նման լինել ծա՛նր պատրանքից արթնանալուն»: Ես ուզում եմ արթնանալ կյանքի ծանր պատրանքից՝ մահվան գիրկը նետվելով:

Ես մեռնում եմ խղճալով ձեզ, կյանքի՛ ստրուկներ, որ ինչքան էլ կամենաք ապրել, այնուամենայնիվ վերջ ի վերջո պիտի գաք իմ ետևից:

Շահյանի թաղմանը ներկա էին, ի միջի այլոց, օր. Սահակյանն ու Մարությանները: Մինասյանը չէր հեռանում հանգուցյալի մոր մոտից:

Շահյանը կարծես քնած էր դագաղի մեջ: Նրա ծնոտները կապած էին սպիտակ թաշկինակով, որ միևնույն ժամանակ ծածկում էր քունքի և գանգի ջարդված մասը: Նրա փոքր-ինչ բաց շրթունքների վրա սառել էր հեգնական մի ժպիտ:

եվան եկեղեցում կանգնած էր դագաղի մոտ, և նրա ուշադրությունն ակամա գրավում էր հանգուցյալի այդ ժպիտը: Նրան թվում էր, թե Շահյանի շրթունքների վրա այդ ժպիտը մնացել էր այն րոպեից, երբ գրել էր իր վերջին տողերը. «Անձնասպանության համար ոչ ոքի չմեղադրել, բացի աստծուց»: Ի՞նչ էր այդ՝ կատա՞կ, թե՞ հայհոյանք: Մի՞թե կարելի է կատակ անել մահվան հետ: Եթե հայհոյանք մի՞թե կարելի է հայհոյել խորհրդավոր անհայտության դռան առաջ կանգնած միջոցին... «Մի՞թե եղբայրս իր մահվան ժամանակ կարող էր այդպես ժպտալ», մտածեց Եվան և նույն րոպեին փշաքաղվելով ետ նայեց ակամա:

Նա տեսավ Աշխենին, որ չոքած էր կանանց դասի այունի տակ և խուլ հեկեկում էր, աչքերը թաշկինակի մեջ սեղմած...